

„A kolozsvári unitárius collegiumbeli olvasó társaság
irodalmi mozgalmái 1839-ben s Kriza János a censura
ítélő széke előtt “*)

Ötvenhárom éve mult annak, a mit elbeszélteni akarok. Kissé félek is hozzá kezdeni, mert a jelenkor nemzedéke, mely mindenben gőz- és villanyerővel halad, annyira el van foglalva nem a jövővel, mert azt, Berzsenyivel szólva, az Istenség vezető kezére bízta, hanem — a' mával, hogy kételkednem kell a felett: vajjon a t. közönségnek lesz-e elég békeürese arra, hogy egy ötven évet meghaladó multnak fátyolát pár perczre fellobbentsem. De bátorságot önt belém a Kriza neve, melyet a jövő százakban is ismerni fog a magyar irodalom.

Az esemény 1839-ben történt, tehát akkor, a midőn még teljes virágjába fennállott az a társadalmi vagy államéleti szörnyeteg, melynek Censura volt a neve. Ennek feladata volt még csirájában megfojtani a lelkismeret, s így a gondolkozás szabadságát, vagy ha a gondolat még is megszületett, sőt tán e gondolatban a szabadsági vágy, vagy érzés kifejezésre is jutott, azt elrejtteni a napvilág elől, nehogy az az olvasó, vagy gondolkodni tudó közönség elé jusson, s hason érzelmeket és gondolatokat keltsen, mert a szabad gondolat olyan, mint a mesebeli sárkány, ha egyik fejét levágják, kettő-három nő helyette. Az eszméknek az akkori állam előtt iszonyatos és rémséges keletkezését és szaporodását pedig úgy előzték meg, hogy ha például, egy tanár, egy tudós, akár kivált ha egy politikai eszméssel foglalkozó államférfi egy művet írt, s azt nyomda útján közzé akarta tenni, azt az országosan felállítva volt ugynevezett „könyvvizsgáló bizottság“-hoz kellett benyújtania, előleges vizsgálatra, mely alkalommal megbírálták: ha vajjon azon műnek vagy könyvnek nincs-e valamely szabadsági iránya, íze vagy lehellete? a mit az államrendőrség szellemi pestisnek s veszedelmes ragadó nyavalyának tekintett. Nincs-e azon műben valamely történeti esemény úgy előadva, hogy abból az olvasó s különösen a tanuló ifjuság megízelinthesse a szabad eszmék éden-kerti tiltott gyümölcsét; mert azokat terjeszteni tiltva volt éppen úgy, mint mérges növényeket árulni a piacon; melyek közül az utóbbi a jámbor adófizetőknek physikai életét oltotta volna ki, apasztva azok számát, az előbbi

*) Felolvasatott a Dávid F. egyletben.

pedig azok szellemi életét, illetve engedelmességi hajlamát s békés alattvalói érzületét támadta volna meg. Azért nevezem jámbor adófizetőknek, mert a rendőri hatalom szemei előtt az alattvalók legfőbb virtussát, s kiváló tulajdonságát az adófizetés és engedelmesség képezte.

Egy ily száritó tüzen át lehetett aztán az illető műnek a nyomdába jutni, vagy az örök semmiségbe, ha a könyvvizsgálók ítétele szerint veszélyes lett volna a művet a közönség elébe tálalni.

Egyszer-egyszer, minden rendőri lelkiismeretség ellenére is, megtörtént, hogy a könyvvizsgálók némelyike oly művet is keresztül bocsátott a rostán, a melyet a felsőbb rendőri közegek igen liberalis vagyis szabad szellemben írottaknak találtak. Ez oly rémitő baj volt előttük, melyen okvetetlen segíteni kellett, nehogy az ily műből ki párolgó szabadsági miasmák megvesztegessék a levegőt. Az ily műveket aztán tiltott könyveknek hirdették ki, s terjedésüket a legéberebb rendőri figyelemmel meggátolni törekedtek. Ilyenek voltak többek közt azon időben a Farkas, Sándor „éjszak-amerikai utazása“ és Szilágyi Ferencz Kliojának 1-ső és 2-ik kötete. E tilalom által e könyvek még kapósabbakká váltak ugyan, de erről már a rendőrség se tehetett; mert a tilalomnak mindig e volt a természeté és következménye, elkezdve az éden-kerti élet első mozzanatától le a mai korig, a mi is arra mutat, hogy az emberi nem azon tulajdonsága, hogy a tiltott dolgot keresi, nem a mai fejlettebb kor vívmánya, hanem létezett, még mielőtt a lőport vagy az írást feltalálták, akár Amerikát felfedezték volna.

A nyomdák természetesen szintén utasítva, sőt kötelezve voltak, hogy semminemű nyomtatványt, lenyomatás végett szigorú büntetés alatt el ne fogadjanak, melyekre az illetékes könyvvizsgáló az „imprimaturt“ vagy magyarul monva a kinyomathatási engedélyt saját-kazüleg rá nem vezette, a mi aztán a könyv elejére felillesztetett, tenubizonyosságául annak, hogy e műben foglalt eszmék az államrendőrség népboldogító eszméinek megfelelnek, és kiállották a rendőrségi keresztség szentelt vizét vagy izzó tüzét.

A mi pedig az eszméknek és gondolatoknak szóval vagy beszéd útján való terjesztését illette, az akkori állam ezt is megrendszabályozta oly módon, a mint az a Censura czéljainak megfelelt.

Gyűléseket nyilvánosan vagy nem lehetett, vagy csak kormánybiztosok nyilvános vagy titkos ellenőrzése mellett lehetett tartani; a megyei vagy más törvényhatósági gyűléseken, melyeket hébe-korba mégis meg kellett tartani, a törvényes állású főispánok helyett kinevezett és alkalmazott úgynevezett administratorok vitték a gondolatok ellenőrzése kötelességét.

Ha pedig akadtak bátor férfiak, a kik e szemmel látható s minden lépten-nyomon érezhető Árgus-szemű rendőrhatalommal szembe is egy-egy megyei vagy más nyilvános gyűlésen szabadon kimondták, a mi szívéből feküdt, s különösen az akkor nagy szerepet játszott sérelmeket nagyobb hévvel emlegették fel, s megszüntetésökért hangosabb és bátrabb szót emeltek, mint közcsendháborítók vagy felség

sértők bünfenyítő perbe fogattak, s szigoruan elítéltettek. Ily úton váltak statusfogylokká báró Wesselényi Miklós, később Kossuth Lajos, s őt megelőzőleg a csak közelebbről elhalt Lovasy.

E korban tehát, tartózkodás nélkül szólva, ha nem is fejével, mint régebben, de az élet egyik legdrágább kincsével, szabadságával játszott, a ki szive erősebb dobbanásait s a haza iránt táplált óhaj-tásait önmagában elrejtteni, vagy megfékezni nem tudta, a mi természetesen nagy lelki küzdelembe került.

E lelki helyzetet, s általában a politikai szónokok azon korbéli állapotát igen szépen és általában jellemzi Sárosynak a 40-es évek híres lantosának szép dala:

Athaeneum 1839. 21. sz.

A szónok:

Hevülve küzdő férfiak között	Láttál-é ősz hajóst, ki kincsekért
Egy néma szónok áll,	Már annyit utazék?
Nyílt homlokán sötétlik ifju gond	S ha tengeren viharnak induland
Égő fájdalomnál.	Szívét nem üli bék.
Szavát az üldözött jogok felett	Örvény felett leseng az éji rém
Gyakran emelte már,	Vagy Sirén álkodik,
S beszéd előtt mégis miért remeg?	Azért előbb keresztet vet magán
Az arcz tagadja bár:	Remeg, fohászkozik.

Ilyen volt a Metternich-féle rendőrállam, melynek vonásait azonban nem Criminatio céljából említettem fel, mert hiszen az újabb politikai helyzet a régi sebekre irt hozott s ezek emlékére hazai történetünk legújabb fényes időszaka fátyolt vetett, — hanem csak az akkori politikai helyzet illusztrálására, mint történeti tényeket, hoztam elő.

És csodálatos, hogy ezen kémrendszer még 1839-ben is oly szilárdul fennállott, pedig már akkor, sőt évekkel azelőtt észrevehette a figyelmes vizsgáló, hogy a szabadság hajnala, ha nem is viradni, de derengeni kezdett, még pedig nemcsak Magyarországon, hanem Európaszerte szinte mindenütt, a hol a szabadság békókba volt verve, s az 1820-tól 1830-ig felmerült politikai szabadsági küzdelmek elég intő például szolgálhattak az állam sorsát intézőknek arra, hogy az elfojtott lélekzetnek és gondolat-szabadságnak legalább egy kis szellentü nyitassék.

Magyarországon az 1825-ik évvel kezdődött azon nevezetes 25 év, melynek történetét a nagy nevű Horváth Mihály meleg hazafi érzéssel, de egyszersmind töréneti hűséggel megírta, s a melly időköz alatt a magyar nemzet állami életének benső reformeszméi, s az alkotmányos élet utáni aspiratioknak időről-időre hatalmasabb nyilvánulásai mind nagyobb-nagyobb mérvet öltöttek, míg e nemes törekvéseket 1848. martius 15-ike oly dicső fénynyel és sikerrel betetőzte.

De más országokban is nagy horderejű politikai események és változások történtek, mellyek egytől-egyig az emberiségtől elvitat-

hatlan polgári szabadság és szellemi függetlenség utáni vágy és szomj kiolthatatlan forrásaiból eredtek.

Ez időszakra esik a görögök elkeseredett szabadságharcza a törökök ellen, mely azon fényes sikerrel végződött, hogy a drinápolyi s későbbi londoni békekötés alapján 1829-ben Görögország a török igtától függetlenné tétetett.

E szép eredménynyel folytatott szabadsági törekvést nem sokára az 1830-ki júliusi francia forradalom követte. E szabadságharcz magasztos jelenetei közül minket, mint akkor ifjakat leginkább érdekelt azon hőselkű francia ifju, ki egy francia csapat előtt lobogtatván a szabadság zászlóját, életét hozta áldozatul a haza szent ügyének az árcoli hídon, mellynek az ő vérkeresztisége adta e nevet.

S ha e forradalom egyes történeti eseményeit tovább kutatom, megtalálom azon történeti tényt is, hogy X. Károly francia király 1830. jul. 26-án kibocsátott alkotmányértő rendelete egyik pontjában a Censurát visszaállítván, e rendszabály alig néhány napig tarthatta fenn magát, mert Lajos Filep, ki az elkergetett X-ik Károly helyébe lépett, kormányzatát azzal kezdte, hogy a Censurát eltörölte, aug. 7-én, tehát 8 nap mulva, már kimondván, hogy Franciaországban a Censura soha többé be nem hozathatik.

E világra szóló eseményekkel éppen egykorú az 1830-ki lengyel forradalom, mellynek végcélja, a mint közönségesen tudva van, Lengyelország felszabadítása volt. E szabadsági törekvés magasztos jelenetei hazánk határaitól nem messze, a tulajdonképeni Lengyelország határai közt játszódtak le, s a hazai rendőrség annál inkább elkövetett mindent, hogy a harc eseményeiből akár sajtó, akár közlekedés útján minél kevesebb szívároghasson be hazánkba. De ez elzárkozásnak is csak az az eredménye lett, a mit a tilalom érzése és tudata szokott az ember lelki világában felébreszteni, — a mely már Éva anyánkat is a paradicsomkerti alma megízlelésére ösztönözte, a mely ténye pedig az emberiségre nézve oly végzetessé vált. Alig volt egy jelentékenyebb mozzanata az ez érdeken vívott csatáknak, melyről Magyarhon lakossága ne értesült volna. S hozzá tehetem, alig lehet képzelní bármely nagy világi mozgalmat, mely rokonszenvesebb érzelmeket ébresztett volna hazánkban. És kivált a hazai ifjuság sovár figyelemmel és a szerencsés siker buzgó óhajtásával kísérte e hazafi törekvések egyes jeleneteit. A lengyel forradalom hősei és akkori hadvezérei: *Chlopiczky*, *Skrzyneczky*, *Dvernicky-Dembinszky* csaknem imádás tárgyai voltak a hazai ifjuság előtt. A gyermekek s a növendék ifjak a *Chlopiczky* négyyszögű sapkát kezdték viselni, melyért, hogy megszerezhessék, sirva-ríva könyörögtek szüleiknek. A tanuló gyermekek legkedvesebb játéka a lengyelesdi volt, mellyben két csapatra, ugyanis muszka és lengyel táborra oszolva birakoztak ököllet, sőt vékonyabb botokkal is, nem ritkán véres nyomokat hagyva egymáson. Ily ingerült csatározás nem egyszer folyt le főiskolánk udvarán is, mellynél feltűnő volt, hogy minden gyermek a lengyel csapathoz kívánkozott, míg a muszka részhez csak

nagy rábeszélés és legtöbbször erőszak útján lehetett játékosokat kapni, ez utóbbiak azonban elégtétel gyanánt a játék végén rendszeren jól eldöngették saját vezérüket, Diebitset, a muszka hadvezérét képzelvén benne. Az érettebb ifjúság pedig lengyel csata-dalokkal mulatott, melyeket nem tudni, szégyennek tartatott.

A mint pedig a lengyelekre nézve végzetes osztrólenkai csata híreről értesült az ifjúság, — bőszen tombolt és kesergett e buzgó és jogos hazafias törekvés gyászos megghiúsultán.

Ily sok oldalról lőn, ha bár csak titkos és közvetített úton is a szabadság érzete hazánkban fejlesztve és ápolva, és e helyzetben csoda-e, ha a magyar „Szózat“ és „Hymnus“, melyek szintén e korszak szülöttei, és a költőnek azon jóslata: „még jöni fog, ha jöni kell egy jobb kor, mely után buzgó imádság epedez száz ezrek ajakán“ az ifjúság mindennapi imájává, második „Miatyánkjává“ vált?

Ilyetén lelki állapotban könnyen elképzelhető, hogy a Censurát minő rémnek s utálatos institúciónak tekintette az ifjúság? De általában nem csak az ifjúság, hanem az egész értelmi világ ily színben látta a szabad gondolkodás és értelem-fejlődés e nagy ellenségét. De túrni kellett, míg a megváltás órája megérkezik, a mi meg is jött 1848. mártius 15-én, mikor az örömittas nép a szabad gondolkodás egyik áldozatát Sztáncsics Mihályt budavári börtönéből kiszabadítottta, s vállain körül hordozva a városon, örömittason hirdette: Vége a Censurának, felviradt a Sajtó-szabadság napja!

De a múltnak e részint ijesztő, részint magasztos emlékei tán igen is messzre ragadtak feladatomban egyenes céljától. Úgy jártam, mint az ó kornak egy kis városa, melyben a lakósok igen szerény kis házakat, de szörnyű nagy kapukat építettek, a mi egy akkori satyrikusnak azon élczet adta a szájába: Te város, zárd be nagy kapuidat, nehogy a kis házak kifussanak rajtok. Így én is. Az előre bocsátott történeti adatok s hozzájuk fűződő emlékek hosszúra nyúlt elbeszéléssel igen nagy korrajzot és alapot kerítettem azon talán kicsiny, de nézetem szerint nem érdektelen történetkének, melyet elbeszélni akarok. Tragikomoediának is nevezhetném, mert az akkori államrendszer sötét és szomorú színei közé csaknem tréfáson vegyül e kis esemény, melynek tárgyára visszatérek, előre bocsátván, hogy e darabban hárman szerepeltünk: Kriza János a nagy költő, s a szabadság fenkelt dálnoka, mint író; a Censor vagy a könyvvizsgáló, mint az akkori rendőri állam képviselője; és én, mint a főiskolai olvasó társaság megbizottja, illetőleg a „Remény“ zsebkönyv kezelő szerkesztője, Kriza az elbíró szerkesztő lévén.

A Kolozsvári Unitárius Collegiumbeli olvasó társaság (mai nevén Önképző Kör) az 1833-ik évben történt megalakulása után nem sokára egy, s később egy másik szépirodalmi lapot indított meg saját tagjai számára.

E társaságnak 1838 febr. 21-én tartott ülésében egyik kiválóan buzgó tagja, s ez ifjúsági lapok egyik jelesebb munkatársa a ma is élő id. Csongvay Károly indítványára elhatározta, hogy az

említett ifjúsági lapokban, a társaság tagjai által írva időszerint megjelent jelesebb költői művek szedésének össze, s a még a társaság tagjai által időközben irándókkal együtt egybegyűjtve egy „Remény“ nevű zsebkönyvbe adassanak nyomtatás alá, és e munkácska az oskolai ifjúság ily irányú törekvésének szerény zsengeje gyanánt mutattassék be hitfeleinknek.

E művek kiválasztására, illetőleg a még irándók megbírlására a társaság Kriza János akkori kolozsvári lelkészt, mint az egylet kiváló barátját s úgy szólva védnökét kérte fel; az előmunkálati teendők s jelesen a már megírt művek beszerzésére, egy bizottságot küldött ki, a még ezután irándók egybegyűjtésével, és más szerkesztési teendőkkel, s a kinyomatás eszközésével pedig engem bizott meg Szigethy Istvánval a társaságnak egyik szintén igen buzgó tagjával.

A Censura, természeténél fogva az ily művekre is kiterjesztve levén, az egybeállított művekre nézve előbb a dolog ezen ágát kellett eligazítani. A „könyvvizsgáló bizottság“ e művek megvizsgálásával, illetőleg megbírlásával egyik tagját Vajda Alajos kir. kormányzéki fogalmazó később titkárt bízta volt meg, a ki jó akarattal volt ugyan az oskolai ifjúság ezen nemes célú vállalata iránt, s nem is volt nagyon szőrszálhasogató, de azért két művet, a mint magát kifejezte, nem egyéni nézeténél vagy felfogásánál fogva, hanem hivatalos állásához képest kifogásolni kellett.

Ezek egyike a Kriza János „a szegény székel nótája“ című székely népdala volt (lásd „Remény Zsebkönyv“ 1839. 66 lap); ennek a három első versszaka így hangzott eredeti szövegében:

A szegény székel nótája!

Isten hozzád Székel Ország!
Kiütött a háborúság,
A hatalmas Ferencz Császár
Francziák ellen tábort jár.

Indul a Székelség színe,
Végbúcsúját most sirá le,
Nem víg útja, az se porzik,
Könnyek záporától ázik.

Némán nézi a vén székel
Onokája mint halad el,
Veszni a Német Császárárt
S nem a Székel szabadságért.

Sat.

A Censori kifogás a harmadik szakasz azon passussát illette: *Veszni a Német Császárárt, s nem a Székel szabadságért*, s ebből ez a szó: *nem*. Ezt a Censor Úr nem tartotta sajtó alá bocsáthatónak. Én eleget védtem az eredeti szöveget, hogy az nem vonatkozással és sértési szándokkal van írva, s hivatkoztam a szerző nyilvánosan esmert egyéniségére is, emellett megemlítettem, hogy az a száz év elején Napoleon ellen folytatott háború, melyre a dal e passusa vo-

natkozik már rég lejárt s külömben is a nagy hatalmasságok szája íze szerint dőlt el, s még más indokok felhozásával is igyekeztem a darabot a gyűjteménynek megmenteni, de nem sikerült; a Censor úr azonban nem utasított el végképen, hanem a művet, ott hagyatván másnap reggelre magához rendelt engemet, s akkor azon ajánlatot tette, hogy a kérdéselt darabot keresztül bocsátja, ha a harmadik versszakasz utolsó sorában e szó „S nem“ ezzel cseréltetik ki „és“ a melly esetben az említett szakasz két utolsó vers sora így hangzanék: „Veszni a Német Császáráért, és a Székel szabadságért“. En erre elmosolyodtam, s kijelentve, hogy mivel e módosítás éppen ellenkező értelmet ad az eredeti gondolatnak, a mit a költő kifejezni kívánt, engedélyt kértem arra, hogy ez ajánlatot a szerzővel közölhessem, mit a Censor úr meg is adott. De ekkor még nagyobb felleg tódult a fejem felé, mert nem hittem, hogy a szerzőt ez ajánlat elfogadására bírhasam, s egyelőre igazam is volt, mert Kriza ez ajánlatra felháborodott, s bár szelídebb érzülete megővta attól, hogy szilaj kitörésre engedte volna magát ragadtatni, még is kifakadott ezen rendőri önkényes eljárás hallatára, később azonban pedig megjuhászodva egész elegikus hangon többször ismételte azon kijelentését, hogy ha ő versének illy elferdítésébe beleegyeznek, az annyit tenne, mintha, ő maga mint szellemi apa, saját kezével törné ki szülöttjének egyik kezét vagy lábát; mind a mellett pár hozzá közelebb álló barátját segélyül vettem s különösön hangsúlyozva azt, hogy e népdal azon kis gyűjtemény egyik gyöngyét képezi s így nagy kár lenne ha kimaradna, sikerült Krizát annyi engedélyre bírunk, hogy ha a Censor úr újabb felszólalásunkra is makacsul ragaszkodnék kijelentéseihez, én a kérdéselt szó cserét az eredeti szövegbe beigtathassam. Én ekkor újabban is megkísérlettem pardont eszközölni a kifogásolt szónak; de nem sikerülvén, a kiigazítást megtettem, s ezek következtében jelent meg e népdal 3-ik versszakának 3-ik és 4-ik sora illy szövegezésben:

Veszni a német Császáráért
És a Székel szabadságért.

A másik kifogás a néhai Szentiványi Mikó „honfi“ című dalát illette (lásd „Remény“ zsebkönyv. 1839. 180. l.)

E dal szövege ez:

Honnak élni, érte halni	Keble oly hű, olly örömdús
Többet veszítve, szép tőkély	De rózsáit megveti,
Szól az ifjú, s öntagadva	Közjóért vív, szól, tesz, áldoz
Szent hon — érdekednek él.	S jobb sorsát eltemeti.

E dalból a többi szakaszokat irgalom nélkül keresztül vonták. Mi aztán e dal fennebbi két szakaszát a zsebkönyvből felvettük, de némi revancheül et caeterát toldottunk a vers végéhez, jelezni kívánva, hogy még több is volna, de elmondani nem szabad.

Ily két kis csatát kellett hát nekünk Krizával kiállani ez említett zsebkönyv kiadásánál. Milyen furcsa a világ: akkor mily kevés volt, most pedig mily sok — szabad a sajtónak, tán még

igen is sok, kivált politikai napi irodalmunkat tekintve. Nem hiába mondta volt Vörösmarty a világ állapotáról: hogy egyszer fázik, másszor lánggal éget. Hanem, ha már nincs egy viszonyainknak megfelelő juste milieu, inkább égessen a sajtó szabadság, mintsem fázunk az önkényuralma dermesztő légeiben. Vagy a mint egy jeles államférfi mondta: „Malo periculosam libertatem, quam quietam servitutem“. Magyarul: „Inkább szeretem a veszélyt hozható szabadságot, mint a nyugalmas szolgaságot“.

Ezzel tulajdonképpen bevégeztem volna kitűzött két történetkémét, de ha a t. halgatóság szíves béketűrésével tán nem élnék vissza, pár gondolatomat még elmondanám, melylyel megtisztelném a fennebb többször említett „Remény“ zsebkönyv emlékéit.

E zsebkönyvbeli dolgozatokat, a mint már fennebb említém, kolozsvári főoskolánkbeli olvasó társaság, illetőleg ifjúság tagjai írták.

Áll e gyűjtemény számos lyrai költeményből, négy elbeszélésből, 1 színdarabból, számos epigrammból, s néhány műfordításból Lamartine, Hugo Victor, Rückert, Lyser és Schiller után.

Mint írókkal a következő nevekkal találkozunk benne: Aranyosi, Ajtavári, Barabás János, Berde Áron, Csillador, Csongvay Károly, Firtosalji Gergő, Gálfy Sándor, Hajós János, Istvánfi, Jakab Elek, Kanyaró Pál, Kovácsi Antal, Kővári Josef és László, Kriza János, Lőrinczi Mihály, Orbók Samuel, Sebe Sándor, Sikó Miklós, Sz. Mártoni Sámuel, Szigethy István, Szirtelyi, Taraczki S. Iván, Tündeafi, Vadormi, Veress József, Vidor és Z... kik közül mai napon ötön élnek: Csongvay, Jakab E., Kővári László, Sikó Miklós. és én.

Öszvesen előfordul e műben 32 írói név, tulajdonképpen pedig 22 személy; mert Kriza János saját nevéen írt 28 darabon kívül több álnév alatt jelenik meg, ú. m.: Ajtavári (4 dr.) Csillador (1 dr.) Taracki T. Iván (13. dr.) Tündeafi (3 dr.) és pár helyett Kr. és Z. betűk alatt, öszvesen 55. darabbal. Gálfy Sándor saját nevéen 5 darabbal és mint Firtosalji Gergő 4 darabbal; ezeken kívül Szentiványi Mikó saját nevéen 5 darabbal, mint Vidor és Sz. M. két darabbal.

E zsebkönyvet 500 példányban nyomattuk volt ki, melyből előfizetés útján elkelt 335, a többi pedig könyvtárúsi úton.

Hogy azóta az érdeklődés s tán a kegyelet hány példányt őrözött meg, s általában hol és kiknél lennének még egyes példányok? nem tudom, a főoskolánkbeli olvasó társaság könyvtárában van egy példány.

Nekem is van egy, melyet mint díszpéldányt szerkesztői tiszteletdíjba kaptam volt a társaságtól, s ha tán valaki érdeklődnék iránta, betekintés végett van szerencsém bemutatni!

Hogy e művet oskolánk igazgatósága, a képviselő Tanács, s általában egész vallásközönségünk nagy érdeklődéssel fogadta, s clemérésével halmozta el, tán mondanom se kell.

A mi pedig a kül s jelesen az irodalmi világot illeti, azzal se mondhatunk egyebet, mint azt, hogy e zsebkönyv azon körben, melybe elterjedhetett, mindenütt méltánylásra talált; sőt az irodalmi körökbe kiváló feltűnést is keltett; hogy pedig e hizeigőnek tetsző ked-

vező véleményt belém nem az atyasági érzés súgta, mert hiszen e könyv körül kifejtett munkálatokból egy bizonyos atyasági rész engem is megillet, hiteles adatokkal be tudom bizonyítani:

E zsebkönyvbe megjelent művek bírálatát Toldy Ferencz vállalta magára, a ki akkor még Schédel Ferencz nevet viselt, és a kinek a magyar irodalom fejlesztése körül oly fényes hirneve és annyi érdeme volt és van, melly által neve a magyar irodalomban halhatatlanná vált.

Toldy Ferencz tehát az akkori idők legtekintélyesebb tudományos és szépművészeti lapjának, a magyar irodalom jeles és nagy nevű triumviratusa: Schedel, Vörösmarti és Bajza által szerkesztett „Athaeneum“-nak melléklapjában, a szintén nagy tekintélynek örvendő „Figyelmező“-ben (1839. évi folyam 17-ik számában) így nyilatkozik a kis könyvről:

A bevezetésben e zsebkönyvet nevezetes jelenésnek tartja a magyar literatúrában, s így folytatja: „Harmincz név, vagy ha ebből bár két harmada álnév lenne is, tíz ifjú lép itt fel, és jól meggyejezzük, csak egy és kised felekezetből tíz: telyesen jártas legújabb költészetünkben, birtokában a nyelvnek és formának, s végre ezek közt is néhányon velősen kifejezett poetai tehetséget bizonyítók, s különböző osztályokban és iránynyal“. Odábbi menetében a lyrai dolgozatok közül különösen kiemeli az Aranyosi „Búcsúját“, Firtosalyi Gergő vagy is Gálfy Sándor 3. és egy kiválóan szép szerb dalát, Veress József két költeményét, s mind ezek fölé helyezi Kriza Jánost különemű szerencsés dolgozatok egész seregével, leginkább népdalaival és lyrai epigrammaival; s mutatványul közli Gálfy Sándor szerb dalát, Krizának a „fiú“ című dalát, melyet legszebb dalaink egyikének nevez, e mellett tőle pár népdalt, számos epigrammot és egy igen jeles mű fordítmányt Hugó Viktor műveiből.

A prosai művek közül dicsérettel említi fel Taraczk Iván (vagy is Kriza J.) két műfordítását, Veresi József eredeti elbeszélését, s mindenek felett kiemeli Szentiványi Mikó kiváló figyelmet érdemlő szintén eredeti elbeszélését, melyből két sűrű hasábon mutatványt is közöl, rámutatván különösen és kiváló magasztalással e szerző éles felfogására, előadása könnyűségére, metsző humorára és erejére a festésben.

És ez esmertetést következő szakasszal végzi bé: „Üdvözljük tehát testvérhazai ügyfeleinket a választott pályán, ők meg vannak hivatva arra, hogy — Erdélyben egy szebb korszakát kezdjék meg a költői literatúrában. Minden esetre pedig az olly szűk esz-közű, csekélymódú, de annál lelkesebb vezérletű kolozsvári Unitárium kolégyumé marad a dicsőség, miszerint első volt, melly annyi szép erőt ébreszte és központosíta a literatura egyik legfontosabb és hatóbb ága illy szerencsés mívelésére, s magyarország nyelvcsinosító haladása fokára emelkedvén, Erdélyt olly igen követésre méltó példával előzte meg“.

E műértői komoly nyilatkozattal, aztán rá volt ütve, a mint Szász Károly mondá emlékezésében, Kriza nevére és tehetségére

a legfőbb irodalmi Areopag hitelesítő pecsétje, mihez hozzá tehetjük e zsebkönyv irodalmi értékére is.

E szellemi mozgalom ily fényes sikere után ítélve, nem szenved kétséget, hogy a többször említett olvasó társaság saját nevét ezúttal is, és már másod ízben fényesen megörökítette, és ez újabb ténye méltán sorakozik azon előbbi szintén a legnemesebb hazafi indulatból származott eljárásához, midőn 1836-ba az akkor alakult magyar tudományos akadémia alapjához tagjainak saját magoktól elvont filléreiből egy szerény adománnyal hozzá járult, a mi által az olvasó társaság az említett t. akadémia alapító tagjává vált, s neve örök emlékül a nagy Széchenyi- és Károlyi-féle ezerekre menő alapítványok sorában az 1840-ik évi XLII. törvény czikkbe igttattott.

E szellemi munkásság és hazafias irány ezen olvasó társaság további életébe sem szűnt meg, hanem a haladó idő követelményeihez képest ma is folytatja kebelében azon nemes törekvést, hogy feladatának s nemes elhivatásának valósulását tehetségéhez képest minél inkább megközelítse.

E társaság keletkezését, a mely tényleg az 1829—30-ik évre, jegyzőkönyvei szerint pedig 1833-ra vihető vissza, és több évtizedi beléletét az egyesület magasztos céljához méltó tollal, igen nyomonosan és hiteles adatok alapján megírta volt 1863-ban vallásközönségünk egyik jelese: Kozma Ferencz kir. tanfelügyelő ur. És én e jeles művet az olvasó társaság 30 éves fennállásának jubiláris örömére írottak kívánom tekinteni.

Abban se kétkelem, hogy e társaság utóbbi és szinte 30 évi beléletének megírása is nem soká fog váratni magára.

Hanem addig is, míg e megtörténék, s netalán egy ¹⁸⁶³ jubiláris ünnepély fogna rendeztetni e társaság 60 éves fennállása és benső működése emlékére, az én mostani szerény megemlékezésem képviselje azon örömet, melly e társaság keletkezésének 59-ik és a „Remény“ zsebkönyv kiadásának 53-ik évi emlékére bennem felgerjed; a mely öröm annak meg gondolására, hogy a közügyek terén való munkálkodásomat e zsebkönyv egybeállítása és kiadásával kezdettem volt meg, bennem csak fokozódik, de egyszersmind azon behatást gyakorolja lelkemre, mintha ez órában ez emlékek valóságos jubileumi ünnepét ültük volna meg.

HAJÓS JÁNOS.

Egyháztörténelmi adatok.

CXXII.

Virasztásaim. *)

XIII.

Gerendi János és Franken Keresztély.

Gerendi Jánost az unitárius főemberek közt említik az unitárius egyháztörténetírók: Uzoni Fosztó István, s utána Aranyos-Rákosi Székely Sándor. Frankenről azt írják ugyanezek a források, hogy ő 1585 vagy 1590 körül a kolozsvári unitárius főiskolánál Lector volt. Az első forrás azt is írja Frankenről, hogy 1585-ben jött Kolozsvárra, abból következtetve, hogy azon évben jelent meg egy műve a Heltai Gáspár nyomdájában.¹⁾ E közlemény, Bethlen Farkas Erdélyi Története néhány adata alapján, Gerendiről, az általam fölfedezett két nagy becsü oklevél róla is, de Frankenről is nevezetes, új, merő a ismeretlen részleteket hoz az olvasó tudomására, s mindkét jeles férfinak életírára új világot vet.

Én Gerendiről eddig nem irtam; de most Szántó István (Stephanus Arator) tudós jezsuitának az alább közlendő 1-ső oklevél alján tett megjegyzése s Frankennek hozzá irt két classikus levele felfödözései alkalmából szükségesnek tartom e helyen róla megemlíteni azt, a mit Bethlen Farkas Történetében fenhagyott; valamint Frankenről a *Magyar Történelmi Társulat* 1892. évi febr. 6-ki választmányi ülésében: „*Lengyel-magyar unitárius Érintkezések a XVI., XVII., XVIII. században*“ czim alatt tartott, s az ép előbb említett évben megjelent felolvasásomban való megemlékezésemet saját levelei alapján némileg pótolni és világosabbá tenni, Uzoni Fosztó István felőle való írását pedig megigazítani és kiegészíteni.

Gerendiről Bethlen azt hagyta emlékezetben, hogy ő 1594. azok között volt, a kiket Báthori Zsigmond fejedelem, mint a törökkel való szövetség felbontásának ellenzőit, elfogatásra kijelölt. Ő

*) A XII-ik a *Keresztény Magvető* 1892. évi 27-ik kötetében, a 2-ik füzet 81—89-ik lapjain jelent meg. Az író.

¹⁾ *Commentationes in Epicteti Philosophi Stoici Enchiridion cum Praefatione ad Candidum Lectorem. Claudiopoli apud Casparum Helti. Anno 1585 in 8-vo. Steph. F. Uzoni. Hist. Eccl. Unitar. L. I. Cap. X. pag. 512—13. A sz.-keresztúri Gymn. példánya szerint.*